
F. J. G. Janssens *De evaluatiepraktijken van leerkrachten. Een beschrijvend onderzoek naar het evalueren tijdens het rekenen in het primair onderwijs*. Academisch proefschrift R.U. Groningen. CITO, Arnhem, 1986, 214 pag.

Het is verheugend te kunnen constateren dat opnieuw een studie is verschenen waarin een taakveld binnen onderwijzen in onderzoek is genomen. De studie, uitmondend in een dissertatie, richt zich op een beschrijving van manieren waarop leerkrachten toetsen in de evaluatiepraktijk gebruiken.

De intentie van de schrijver is zicht te krijgen op het handelen van de leerkracht in diens rol als evaluator van het onderwijsleerproces. Opgemerkt wordt dat zowel in de praktijk als in de theorieën van het onderwijzen een groot belang wordt toegekend aan de leerkracht-als-evaluator, maar dat de kennis daaromtrent nog onvoldoende is. Daarmee rechtvaardigt de schrijver zijn studie.

De opbouw en uitkomsten van het proefschrift laten zich goed bespreken aan de hand van een zinsnede uit het conclusiegedeelte van het proefschrift, namelijk (p. 145) dat 'tamelijk veel leerkrachten werkwijzen toepassen die in strijd zijn met wat ideaaliter wordt verondersteld.' De werkwijze die in de studie is gevolgd bestaat uit het eerst, op prescriptieve wijze, vaststellen waaraan evaluatiepraktijken behoren te voldoen (beter is wellicht te spreken van criteria voor optimaal gebruik van toetsen) om vervolgens na te gaan of leerkrachten in hun handelwijze beantwoorden aan deze prescripties. De slotsom is dat leerkrachten afwijken van dat normatief model.

Twee kernvragen dringen zich hierbij op. Hoe legitiem is de ideaal-typische omschrijving van wat leerkrachten behoren te doen en hoe is achterhaald in welke mate leerkrachten daarvan afwijken. De schrijver besteedt aan beide vragen ruime aandacht. In de eerste twee hoofdstukken komt hij tot een ideaal-typische omschrijving van de evaluatiepraktijk die dan negen verschillende componenten zou moeten bevatten (zoals onder meer: vaststellen beginsituatie, feedback op oefenwerk, registratie van vorderingen e.d.). Deze componenten worden ontleend aan evaluatieliteratuur.

Opgemerkt moet worden dat een zeer brede invalshoek is gekozen wat betreft de keuze van bron-

nen: literatuur over programma-evaluatie, selectie en plaatsing, sturing en feedback van leerprocessen en evaluatie van innovaties wordt gebruikt om de ideaal-typische componenten te selecteren. Dit brengt de schrijver op plaatsen in moeilijkheden, bijvoorbeeld waar het betreft de opname van een component als 'feedback over leerresultaten' dat volgens de ene invalshoek buiten beschouwing moet worden gelaten, volgens een andere niet (p. 27).

Een bezwaar tegen deze brede invalshoek is dat het voorbij dreigt te gaan aan het specifieke karakter van evalueren in klasse-situaties. De schrijver gaat namelijk in zijn betoog met name in op hoe leerkrachten bepaalde toetstypen gebruiken. Ware het dan niet beter geweest het gebruik in relatie tot de kenmerken van toetsen te beoordelen in plaats van ideaal-typische componenten daarvoor te gebruiken.

Mijns inziens ligt er een probleem bij het werken met prescripties (de schrijver spreekt herhaald over 'Idealiter zouden de leerkrachten...'). Ze worden namelijk al gauw arbitrair. Een uitweg kan zijn de prescripties te verbinden met de eisen die een ontwikkelaar stelt aan getrouw gebruik van zijn producten. Vanuit de werkachtergrond van de schrijver bij het CITO zou dit ook verwacht mogen worden. Echter dit is achterwege gelaten ten voordele van criteria uit algemene evaluatie-literatuur. Een andere uitweg zou kunnen zijn na te gaan wat leerkrachten feitelijk doen – een prescriptie wordt ontleend aan een handelwijze die reeds plaatsvindt in de beroepspraktijk. In hoofdstuk drie geeft de schrijver inderdaad een kort overzicht van descriptieve studies naar feitelijk leerkrachtgedrag ten aanzien van toetsgebruik, waar in feite al uit op te maken valt waartoe de schrijver aan het eind van zijn eigen studie ook moet concluderen, namelijk dat leerkrachten de voorkeur blijken te geven aan alledaagse, voor de hand liggende evaluatie-technieken. Gewa-pend met deze kennis over evaluatiepraktijken zou verwacht worden dat de schrijver zich toelegt op meer gedetailleerde descriptie van toetsgebruik. Er wordt echter een andere weg gevolgd. Er wordt een vergelijking getrokken tussen gebruik van toetsen en de implementatie van innovaties. Vanuit de implementatieliteratuur (met name Hall en Leithwood) wordt een onderzoeksinstrument ontwikkeld, waarin niveaus van gebruik worden afgezet tegen dimensies (of onderdelen) van toetsgebruik. Zo kunnen profielen van gebruik worden opgesteld om vast te stellen waar leerkrachten zich bevinden, dat wil zeggen wat gangbare evaluatiepraktijken

zijn. Dit lijkt een forse inperking van wat men onder evaluatiepraktijken kan verstaan. Het levert ook problemen op, want bij de profielbeoordeling komen wederom prescripties op de hoek kijken: men moet namelijk ergens een cesuur leggen voor wat men rekent onder adequaat gebruik. Bij de beoordeling van de profielen (die de basis vormen van de conclusies die de auteur gaat trekken) kan dan ook enige willekeurigheid over wat nu nog adequaat is of niet, niet uitblijven. Waarom is bijvoorbeeld de handelwijze: scoort; geeft-kennis-van-resultaten onder de maat en scoort-en-kwalificeert; geeft-kennis-van-correcte-resultaten boven de maat? Zorgvuldigheid in deze is essentieel omdat een iets andere cesuur volkomen andere interpretaties toelaat. Vermeld moet worden dat in het onderzoek leerkrachten aangeven op welk niveau zij functioneren, met andere woorden er is dus geen gebruik gemaakt van observaties over feitelijk toetsgebruik.

Op grond van de gepresenteerde gegevens (bijvoorbeeld tabel 8) kan men evengoed tot de conclusie komen dat leerkrachten over het algemeen ten aanzien van de ideaal-typische componenten adequaat functioneren, behalve waar het gaat om resultaatbeoordeling en -bepaling (dat wil zeggen de meer psychometrische kant van het toetsgebruik). De in de conclusies naar voren gebrachte constatering dat leerkrachten deskundigheid missen ten aanzien van testtheoretische zaken ligt dan voor de hand. Vreemd is wel dat de schrijver eerder (p. 130) constateert dat de aandacht die tijdens de initiële opleiding is besteed aan toetsen en evalueren geen enkel effect heeft op de evaluatiepraktijk. Dat levert dan een aardige impasse op.

Ik heb het boek gelezen vanuit het gezichtspunt van iemand die graag wil weten hoe het is gesteld met de bekwaamheden van leerkrachten. In dit opzicht stelt het boek enigszins teleur omdat weinig zicht wordt geboden op wat leerkrachten nu eigenlijk doen met toetsen (de evaluatiepraktijken). Wel biedt het boek inzicht voor toetsontwikkelaars in wat wel en niet onder de aandacht is van leerkrachten bij het gebruik van toetsen.

H. H. Tillema

S. Karsten *Op het breukvlak van opvoeding en politiek. Een studie naar socialistische volksonderwijzers rond de eeuwwisseling* SUA, Amsterdam, 1986, 247 p., f35,00
ISBN 90-6222-136-X

Eind 19e eeuw, begin 20e eeuw stonden bepaalde onderwijzers vanwege hun socialistische opvattingen bekend als 'rode schoolmeesters'. Deze onder-

wijzers zijn interessant omdat zij als pedagoog in de politiek een rol ten behoeve van de arbeidersklasse vervulden, maar tegelijkertijd in het onderwijs de politiek buiten de deur hielden. Het dissertatieonderzoek van Karsten over deze groep, door hem consequent socialistische volksonderwijzers genoemd, is nu in boekvorm verschenen.

Karsten beweegt zich zowel op het terrein van de geschiedswetenschap als van de onderwijssociologie. Hij streeft ernaar om zowel de politieke praktijken van socialistische volksonderwijzers in de periode 1890-1914 als hun structurele plaats te beschrijven en theoretisch te interpreteren. Daarbij wordt vooral gekeken naar de eigen teksten, praktijken en cultuur van deze groep. Karsten noemt zijn studie dan ook een 'kollektieve biografie'.

De achtergronden van deze groep worden in het tweede hoofdstuk uiteengezet. Eind 19e eeuw ontstond een laag van intelligentsia, waartoe ook de onderwijzers behoorden. Deze onderwijzers, veelal afkomstig uit de kleinburgerij, probeerden zich met hun beroep boven het volk te stellen. Zij waren fatsoenlijke idealisten die, vol zendingsdrang, de beschaving probeerden te brengen aan het volk. Tegelijkertijd werd hun een maatschappelijke status als intellectueel onthouden. Door de sociale onrust op het platteland in het Noorden en de radicalisering van intellectuelen in de grote steden keerden zij zich af van de liberale idealen en oriënteerden zij zich op het socialisme.

In hoofdstuk drie wordt de organisatie van socialistische volksonderwijzers geanalyseerd. Naar aanleiding van een oproep in het socialistische blad *Recht voor Allen* ontstond in 1890 de Sociaal-Demokratische Onderwijzers Vereniging (SDOV), welke vereniging vanaf 1891 het blad *De Volksonderwijzer* uitgaf. Aanvankelijk was de SDOV een naar buiten toe gesloten vereniging, waarin socialistenvan verschillende richtingen waren verenigd. De SDOV keerde zich vooral tegen de armoede van het volk en tegen de liberale onderwijspolitiek en liberale tendensen in de Bond van Nederlandse Onderwijzers (BNO). De tegenstellingen binnen het Nederlandse socialisme aan het eind van de eeuw leidden ook in de SDOV tot een organisatorische crisis. In 1900 sloot de SDOV zich aan bij de SDAP. De vereniging was vanaf die tijd naar buiten toe meer open, maar kende intern een grotere discipline. De SDOV probeerde de socialistische beginselen uit te dragen onder onderwijzers en met name de BNO op een meer socialistische koers te krijgen. Het sectarisme van de SDOV was vooraanstaande socialistenvan de BNO, een doorn in het oog en in 1908 werd op initiatief van het SDAP-bestuur de vereniging opgeheven.

Karsten analyseert in hoofdstuk vier de standpunten van socialistische volksonderwijzers op drie terreinen die alle de verhouding tussen onderwijzers en ouders raken. Ten aanzien van de leerplicht werd een koppeling gelegd met schoolvoeding. Zolang

ouders materieel niet in staat waren gesteld om hun kinderen naar school te laten gaan werd het onjuist geacht om hen te straffen voor schoolverzuim: zonder voeding, geen opvoeding! De SDAP stemde in 1900 dan ook tegen de voorliggende leerplichtwet. Ten aanzien van het slaan van kinderen op school stonden de meeste socialistische onderwijzers op het standpunt dat de onderwijsgevenden in de school een opvoedende taak en daarmee het recht op slaan hadden. Ten aanzien van de schoolstrijd werd het debat gevoerd in termen van de rol van de staat in het kapitalisme. Hoewel de SDOV'ers tegen een grote invloed van ouders op de school pleitten en voor een verplichte, neutrale staatschool nam de SDAP in 1902 een motie aan waarin de keuzevrijheid van ouders, naast een bepaalde staatsmacht, werd gerespecteerd, waardoor de gelijkstelling van het bijzonder en het openbaar onderwijs in principe werd aanvaard. Volgens Karsten hanteerden de socialistische onderwijzers in al deze kwesties een hiërarchisch onderscheid tussen onderwijzers enerzijds en ouders anderzijds.

Bij socialisten in Nederland bestonden volgens Karsten twee strategieën ten aanzien van het onderwijs. Bij de etatistische strategie, die in hoofdstuk vijf wordt beschreven, werd gestreefd naar steun van het volk voor de realisatie van politieke eisen. Deze strategie kwam tot uiting in de oprichting van een Landelijk Onderwijs Comité waarin vele organisaties samenwerkten. Het LOC hield congressen en organiseerde daartoe enquetes onder de aangesloten organisaties. Karsten concludeert dat er vaak, zoals bij de discussies over leerplicht en over vakonderwijs, geen overeenstemming bestond tussen de arbeiders- en de onderwijzersbelangen. De strategie kwam in feite neer op het verkrijgen van een grotere toegankelijkheid voor arbeiderskinderen van het reeds bestaande onderwijs.

Onder een utopische strategie, die in het zesde hoofdstuk aan de orde komt, bespreekt Karsten alternatieve onderwijsideeën van socialisten. De radicale socialisten, zoals de Fransman Robin, streefden naar een integrale of alzijdige opvoeding. De vrije socialisten, waaronder Domela Nieuwenhuis,

beplochten een libertaire, rationele opvoeding. Alleen de christen-anarchisten slaagden erin een eigen school, de Humanitaire School, te stichten. Dergelijke ideeën – en de theoretische pedagogiek als zodanig – werden door het in sociaal-demokratische kringen populaire blad *De Nieuwe School* (van Thijssen en Bol) fel bekritiseerd. In plaats daarvan werd een beroep gedaan op de eigen verantwoordelijkheid van onderwijzers en werd gepleit voor meer zelfstandigheid voor hen. Hoewel deze opstelling bijdroeg aan de emancipatie van de onderwijzers belemmerde het de ontwikkeling van een inhoudelijke socialistische onderwijspolitiek en een samenwerking met onderwijzers.

Karstens studie verenigt grondigheid en diepgang op een uitstekende manier met toegankelijkheid en leesbaarheid voor een wetenschappelijk en literair breed georiënteerde groep. Het boek is zeer informatief van aard en geeft veel inzicht in de achtergronden, denkbeelden en praktijken van een bepaalde groep onderwijzers. Veel mythen over de 'rode schoolmeesters' worden door Karsten gecorrigeerd of genuanceerd. Naast de uitgebreide analyses zal de lezer afhankelijk van de eigen interesses echter ook het gevoel krijgen over bepaalde aspecten meer geïnformeerd te willen worden. Een voorbeeld is dat door het accent op de politiek-organisatorische praktijk van onderwijzers vragen overblijven over de omgang van deze onderwijzers met arbeiderskinderen in de school en met arbeiders in de feitelijke, lokale politieke situatie. Het is zowel een (terechte?) beperking van de studie als een verdienste dat belangstelling wordt opgeroepen voor dergelijke verwante onderwerpen.

Tot slot: door een uitgebreidere verantwoording van de gekozen positie in de verhouding tussen sociologie en geschiedenis en een meer systematische uiteenzetting van het gebruikte theoretische kader zou mijns inziens het boek een nog grotere bijdrage aan de bestaande onderwijshistorische analyses hebben geleverd dan het nu al doet.

J. Wolhuis

Inhoud andere tijdschriften

Pedagogisch Tijdschrift
12e jaargang, nr. 2, 1987

De effecten van een nascholingscursus: Creatief denken in het basisonderwijs, door A. Pennings, G. Erkens en M. Hessels

Geschiedenis van opvoeding en onderwijs: bijdrage tot helpen, of bijdrage tot onderzoek? door J. J. H. Dekker

Opvoeding: een initiatie in vanzelfsprekendheden, door P. Smeyers

Verzuim, uitval en de bijdrage van de school, door G. C. de Vries

De opvoeding in samenhang met weglopen uit kinderbeschermingstehuizen, door H. H. L. W. Angenent en B. M. W. A. Beke

Tijdschrift voor Onderwijsresearch
12e jaargang, nr. 2, 1987

Het leren van technische handvaardigheid, door L. F. W. de Klerk en P. G. F. Spit

Het schatten van schooleffecten. Problemen bij de keuze van het model en de techniek, door G. G. Krefth en J. de Leeuw

Group effects on the development of school subject motivation and achievement, door T. Mooij

Notities en Commentaren

De samenstelling van de schoolbevolking in het basisonderwijs, door J. M. Wijnstra

Tijdschrift voor Orthopedagogiek
26e jaargang, nr. 3, 1987

Een sociaal redzaamheidsprogramma voor zwakbegaafde jongeren (I), door S. A. M. van der Zee, H. T. van der Molen en F. J. M. Wolters

Het 'Workhome' voor autistische jongeren, door L. H. W. M. Kaiser

Het behandelingsplan in een kinderpsychiatrische kliniek, door J. E. de Boer, C. Gunning en F. Verheij

Tijdschrift voor Orthopedagogiek
26e jaargang, nr. 4, 1987

Op (welke) weg met de orthopedagogiek (?), door H. Nakken

Commentaar bij de oratie van Nakken, door J. van Weelden

Houding en vaardigheden van de trainer bij een sociaal redzaamheidsprogramma voor zwakbegaafde jongeren (II), door S. A. M. van der Zee en H. T. van der Molen

Niet bij kennis alleen: strategische fouten bij het rekenen, door H. Beentjes en J. de Haas

Ontvangen boeken

Berg, G. van den, *Effectief evalueren*. Een empirische studie naar de doelmatigheid van aanwijzingen voor de evaluatiepraktijk. Swets & Zeitlinger, Lisse, 1987, f 35,25.

Berg, R.M. van den & R. Vandenberghe, *Strategies for large-scale change in education: dilemmas and solutions*. Acco, Amersfoort/Leuven, 1986, f 38,75.

Doornbos, K., *Honderdduizend kinderen. De produktie van school- en leerproblemen in orthopedagogisch perspectief*. Intro, Nijkerk, 1987, f 7,50.

Grob, R., R. Husken & P. van der Kleij (Red.), *Eigen-wijs in onderwijs*. Beleving, verzuim en verlaten van de school. ITS-OOMO-Reeks, 1986.

Heyting, G. F., *Autonomie en socialiteit in de opvoeding*. Acco, Amersfoort/Leuven, 1987, f 29,90.

Jong, J. de (Red.), *Psycholinguïstiek in de praktijk*. Acco, Amersfoort/Leuven, 1987, f 24,90.

Miedema, S., *Kennen en handelen*. Bijdragen aan het theorie-praktijk-gedrag-debat in de opvoedingswetenschap. Acco, Amersfoort/Leuven, 1987, f 56,85.

Swanborn, P. G., *Methodes van sociaal-wetenschappelijk onderzoek* (nieuwe editie). Boom, Meppel, 1987.

Wolf, J. C. van der & J. J. Hox (Red.), *Kwaliteit van onderwijs in het geding*. Swets & Zeitlinger, Lisse, 1986, f 26,50.